

"КИТАЙСЬКИЙ ФАКТОР" У СТРАТЕГІЇ РОЗРЯДКИ МІЖНАРОДНОЇ НАПРУЖЕНОСТІ АДМІНІСТРАЦІЇ Р. НІКСОНА

Проаналізовано особливу роль "китайського фактору" в процесі формування та реалізації головної зовнішньополітичної стратегії США початку 1970-х рр. – розрядки міжнародної напруженості.

The article deals with special role of "Chinese Factor" in the process of forming and realization of Détente as the main US foreign-policy strategy at the beginning of the 1970th.

Після завершення Другої світової війни вся система міжнародних відносин розвивалася в межах глобально-геополітичного протистояння двох наддержав та найбільших військово-політичних блоків, які очолювалися ними. Проте вже з другої половини 1960-х рр. на світовій арені спостерігається загальна тенденція до послаблення напруженості та виникненню в міжнародних відносинах такого явища як детант. Відносно нетривалий період його існування не тільки вплинув на розстановку політичних сил у глобальному масштабі, але й привів до значної трансформації всієї системи міжнародних відносин у цілому.

Особливої уваги у зв'язку із цим заслуговує аналіз розвитку двосторонніх американо-китайських відносин на початку 1970-х рр. Їх модифікація, обумовлена об'єктивними реаліями кінця 1960-х рр., повною мірою сприяла не лише подальшій нормалізації двосторонніх взаємозв'язків, але й також суттєвому оздоровленню обстановки в усьому світі, будучи однією з головних складових загального процесу розрядки міжнародної напруженості між Заходом і Сходом.

Темі детанту, його оцінок та впливу на розвиток міжнародних відносин присвячена чимала американська література. Проте американо-китайські взаємовідносини у більшості з них розглядаються лише в контексті загальної зовнішньополітичної активності США у світі. Із цієї низки робіт найбільший інтерес становлять ґрунтовні дослідження Р. Гартхоффа [19], Дж. Геддіса [18], Р. Гейтса [20], Р. Далека [17], Дж. Йонга [30], Г. Кіссінджера [22], Б. Корала [16], У. Лафібера [24] та В. Лота [25]. Незважаючи на те, що дані монографії мають більш узагальнюючий характер і розвитку відносин між США і КНР присвячені лише окремі розділи, автори, тим не менше, змогли достатньо глибоко та всебічно розкрити основні принципи зовнішньої політики обох держав та роз'яснити, чим була викликана необхідність перегляду Вашингтоном самої концепції двосторонніх взаємовідносин. Використовуючи максимально широке коло джерел, дослідники доводять, що еволюція відносин між США та КНР, обумовлена необхідністю захисту національних інтересів обох держав, стала неминучим і закономірним результатом серйозних та незворотних зрушень, що відбувалися на світовій арені під впливом розрядки міжнародної напруженості.

Серед робіт, присвячених безпосередньому дослідженню різних аспектів американо-китайських відносин, найбільшої уваги заслуговують праці Д. Барнета [12], У. Гріффіта [21], К. Картера [13], Р. Клоха [15], М. Мак-Міллана [26], Р. Уілсона [29] та Г. Чанга [14]. У представлених монографіях, з американського погляду подається аналіз підходу американського керівництва до проблеми відносин із КНР у першій половині 1970-х рр. Виступаючи на підтримку стратегії міжнародної розрядки адміністрації Р. Ніксона, дослідники дійшли висновку, що нова структура міжнародних відносин, яка склалася ще в 1960-х рр., сприяла офіційному перетворенню Китаю з противника у стратегічного партнера США. Уміле використання націоналістичних, регіональних, а також антирадянських настанов пекінського керівницт-

ва, дозволило Вашингтону на початку 1970-х рр. на нових засадах включити "китайський фактор" в американське кризове планування.

Радянські та сучасні російські дослідники також не оминули своєю увагою вищезгадані проблеми. Так, насамперед, слід згадати ґрунтовні дослідження таких істориків, як Г. Астаф'єв [1], Е. Бажанов [2], А. Богатуров [3], В. Лукін [7] та Н. Федулова [10]. У цих працях, попри характерні для всіх створених за радянських часів історичних досліджень недоліки – певну стереотипність та догматизм, достатньо всебічно та об'єктивно робиться спроба розглянути загальні та регіональні аспекти політики Вашингтону на китайському напрямку. Спираючись на багатий фактичний матеріал, радянські дослідники доводять, що головна причина формування та реалізації Вашингтоном стратегії використання "китайського фактору" полягала у специфічній за своїм характером зовнішній політиці Китаю. Саме вона, на їхню думку, обумовила підвищену активність США на китайському напрямку та сприяла активним спробам Вашингтону використати його у своїй глобальній стратегії розрядки міжнародної напруженості.

Сучасні російські дослідники оцінюють американо-китайські відносини початку 1970-х рр. з більш незаангажованих позицій. Піддаючи глибокій критиці радянську версію тлумачення самого терміна "китайський фактор", російські історики роз'яснюють його значення в ширшому контексті, зокрема самим існуванням КНР.

Не можна оминати увагою внесок у розробку теми також української історіографії як радянського, так і пострадянського часу. Це, насамперед, дослідження таких істориків, як О. Власенко [4], Б. Гончар [5], І. Кравченко [6], М. Таран [9] та Г. Цветков [11]. У своїх наукових розвідках українські історики зосередилися на дослідженні загального процесу міжнародної розрядки та американської зовнішньополітичної стратегії в цей час. Зупинившись на ряді проблем, які були пов'язані зі змінами в міжнародних відносинах ще з 1960-х рр., вони піддали комплексному аналізу основні закономірності та характерні особливості зовнішньої політики США в цей час. На жаль, в українській історіографії як радянського, так і пострадянського часу відсутні цілісні праці, присвячені китайському напрямку американської зовнішньої політики за часів президентства Р. Ніксона.

З огляду на це вважаємо за доцільне присвятити цю статтю дослідженню розвитку двосторонніх американо-китайських відносин у цей час. Вивчення всього комплексу мотивів, які спричинили модифікацію політики США щодо КНР на початку 1970-х рр., становить найактуальніший інтерес у зв'язку з тим, що дозволяє глибше проаналізувати роль та місце КНР в американській концепції розрядки міжнародної напруженості та ще раз поглянути на феномен детанту в контексті розвитку міжнародних відносин у цілому.

З моменту утворення в 1949 р. Китайська Народна Республіка незмінно розглядалася у Вашингтоні як головна загроза Сполученим Штатам, їх союзникам та інтересам в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Відповідно до кінця 1960-х рр. усі масштабні військово-

політичні та дипломатичні акції США в регіоні, такі як створення структури антикомуністичних блоків, курс на мілітаризацію Японії, розвиток системи військових баз, втручання в Індокитаї, будівництво відповідного компоненту стратегічних озброєнь, мотивувалися завданнями міжнародного стримування та ізоляції КНР як інтегральної частини соціалістичного табору [7, с. 16].

Проте загострення радянсько-китайських відносин у 1960-х рр., їх еволюція від союзництва та співпраці до дипломатичного суперництва і навіть військового зіткнення, спонукала Вашингтон до переоцінки ступеня загрози з боку КНР і значення "китайського фактору" загалом. Радянсько-китайський розкол, ставши найочевиднішим показником внутрішньої кризи комуністичного блоку, продемонстрував самотвердження КНР як незалежної регіональної сили, яка позбавила СРСР можливості грати провідну роль в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні [3, с. 143].

Високий рівень самодостатності, сильне політичне керівництво і прийнята населенням мобілізаційна модель поведінки, дозволили Китаю не лише залишитися міцною та стійкою у внутрішньополітичному відношенні державою, але і проєкувати свій вплив у регіоні у вражаючих масштабах, зважаючи на обмеженість його ресурсів. Залучення Китаю до глобальної геополітичної гри, яка охоплювала більшу частину євразійського материка, не могло не зачепити інтересів США, які як і раніше прагнули зміцнити свою провідну роль у світовій політиці.

З цією метою наприкінці 1960-х рр. Вашингтон зробив безпрецедентний крок у своїй зовнішньополітичній стратегії – пішов на зближення з комуністичним Китаєм. Найбільші зусилля з перебудови двосторонніх американо-китайських відносин були зроблені республіканською адміністрацією Р. Ніксона, яка прийшла до влади в січні 1969 р. Ці кроки були пов'язані з розробкою та реалізацією американської концепції міжнародної розрядки. Однією з необхідних умов її здійснення на азіатському континенті була нормалізація, а згодом і встановлення дипломатичних відносин між США та КНР.

Політика співпраці з Китаєм для вашингтонських стратегів виходила з поєднання різних глобальних і регіональних розрахунків. У регіональному відношенні "наведення мостів" із Китаєм розглядалося республіканською адміністрацією перш за все в контексті розв'язання конфлікту у В'єтнамі, який дедалі більше набував характеру головної внутрішньополітичної проблеми США і ставав значною перешкодою на шляху до міжнародної розрядки. Крім того, уже на початку 1970-х рр. було сформовано й низку інших військово-стратегічних завдань, які Вашингтон планував розв'язати за рахунок зближення з КНР. Найважливіші серед них були такі: 1) провокуючи продовження військового протистояння між СРСР та КНР, добитися послаблення радянського тиску на НАТО в Європі; 2) використати радянсько-китайські суперечності для нейтралізації китайської експансії в південному напрямку, зберегти в Південно-Східній Азії і на Далекому Сході американський вплив; 3) заохочуючи антирадянські маневри Пекіна в Азії, протидіяти за допомогою КНР зростанню там радянського впливу, зняти заперечення КНР проти американської військової присутності в зоні Тихого океану і в цілому зменшити напруженість в американо-китайських відносинах у регіоні.

На глобальному рівні американо-китайське зближення було обумовлено залученням США до процесу розрядки міжнародної напруженості. Для Вашингтона пріоритетним і найскладнішим завданням розрядки було переміщення американо-радянської конкуренції за світове панування з ділянки стратегічного протистояння

у сферу політичних переговорів. При цьому передбачалося широке використання "китайського фактору" як допоміжного засобу впливу на СРСР з метою добитися певних поступок з його сторони в багатьох суперечливих питаннях.

На початку 1970-х рр. у Вашингтоні дійшли розуміння нереальності збереження свого гегемоністичного домінування у світі. В'єтнамська війна занадто послабила потенціал та політико-моральну однорідність американського суспільства, щоб курс на одноосібне лідерство варто було зберігати – принаймні, як поточне політичне завдання. Однак американська правляча еліта не могла допустити і переходу ролі гегемоністичного лідера до СРСР [3, с. 160–161]. Тому, розглядаючи "китайський фактор" як найважливіший елемент трикутної моделі стратегічного балансу сил між США, СРСР та КНР, Вашингтон припускав широко використовувати його в якості протизваги СРСР та глобальної радянської експансії на міжнародній арені [19, р. 692–693]. Головною перевагою для республіканців, у зв'язку із цим, стала антирадянськість китайського керівництва [8, с. 268]. Саме вона, на думку одного з головних архітекторів діалогу між Вашингтоном і Пекіном, Г. Кіссінджера, слугувала основою американо-китайського зближення і створювала можливість для геополітичної співпраці двох країн, незважаючи на певні протиріччя між ними [23, р. 1075].

Політика зближення з Америкою однаковою мірою була вигідна також і Китаю, оскільки вона могла зміцнити його позиції в протистоянні з Москвою. Китай розраховував через співпрацю із США отримати доступ до сучасних західних технологій, провести модернізацію відсталого економіки та за рахунок цього суттєво удосконалити свій військовий потенціал. У лютому 1972 р. між США та КНР було підписано Шанхайське комюніке, яке стало дороговказним орієнтиром для китайсько-американських відносин на наступне десятиліття. Із загальнополітичного погляду головною в цьому документі була настанова про спільну протидію Вашингтона і Пекіна спробам будь-якої держави встановити свою гегемонію у Східній Азії та мала яскраво виражену антирадянську спрямованість. Досягнене взаєморозуміння із цього питання мало вирішальне значення для обох держав. Саме воно дозволило адміністрації Р. Ніксона завершити поворот від конфронтації між США та КНР – одного з вимірів політики "стримування комунізму", до встановлення з Пекіном позитивних відносин як необхідної умови проведення глобальної стратегії, заснованої на концепції "балансу сил" у новому багатополосному його варіанті. Інший бік цієї стратегії становило собою досягнення американською стороною розрядки із СРСР [22, р. 672].

Для Москви американо-китайське зближення, на думку аналітиків ЦРУ, означало таке: "Китайська проблема – додатковий чинник, що обмежує радянську впевненість у собі. Китай спроможний серйозно підірвати міжнародну позицію СРСР, вивести її з рівноваги ідеологічно й, у віддаленій перспективі, перетворитися на серйозну стратегічну загрозу. Зростання китайської військової потужності може посилити міжнародну позицію Пекіна і надати можливість кинути виклик Москві на всіх напрямках. США також можуть виграти певну свободу для маневру проти СРСР, при цьому в певних ситуаціях, прямуючи паралельним політичним курсом із Пекіном, завдати великої шкоди СРСР" [27].

Оцінюючи перспективи радянсько-китайських відносин, у Вашингтоні вважали, що "ці взаємини в майбутньому в певну мить прийдуть до модус вівенді, який дозволить їм "співіснувати" більш-менш мирно. Але щоб досягти будь-якої глибокої та міцної угоди, росіяни

мають заплатити ціну, яку вони, можливо, визнають неприйнятно високою, включаючи зняття військового тиску, відмову від претензій Москви на верховну владу серед комуністів і визнання китайської сфери впливу в Азії" [27]. Десятиліття потому Г. Кіссінджер згадував: "Під прикриттям розрядки фактично просувалася наша політика, головна мета якої полягала в тому, щоб скоротити і, де можливо, усунути радянський вплив" [22, р. 677]. Таким чином, використання Китаю в ролі стримуючого фактору СРСР, передбачало здобуття певних геополітичних та стратегічних вигод для США не лише у Східній Азії, але й у всьому світі загалом [18, р. 359].

Ними повною мірою можна вважати низку значних проривів американської дипломатії на міжнародній арені в наступні роки. Із мемуарів Г. Кіссінджера та Р. Ніксона випливає, що в умовах трикутних відносин між Сполученими Штатами, СРСР та Китаєм було досягнуто низку угод. Головними серед них стали: закінчення війни у В'єтнамі; домовленості про гарантований доступ до розділеного Берліна; істотне скорочення радянського впливу на Близькому і Середньому Сході та початок арабсько-ізраїльського мирного процесу; Народа з безпеки та співробітництва в Європі [28, р. 281; 23, р. 1075]. Таким чином, очевидно, що політика розрядки була вкрай вигідна і необхідна Вашингтону, при цьому "китайський фактор" використовувався в ролі "стабілізуючої сили" в більшості "критичних зон земної кулі" [28, р. 282].

Однак головний успіх американської дипломатії в умовах досягнення розрядки напруженості полягав у посиленні відцентрових тенденцій усередині комуністичного світу [22, р. 666]. У стратегічному "трикутнику" США – КНР – СРСР, вашингтонські стратеги протиставили сили своїх комуністичних суперників, остаточно їх розділивши. Результатом використання "китайського фактору" у стратегічних зовнішньополітичних комбінаціях США стала втрата Москвою своєї стратегічної ініціативи в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, а також загальне послаблення позицій у Європі.

Отже, можна констатувати, що стратегія розрядки міжнародної напруженості, яка розроблялася та здійснювалася адміністрацією Р. Ніксона в кінці 1960-х – першої половини 1970-х рр., не передбачала цілковитої відмови Вашингтона від стримування і протистояння світу комунізму, а становила собою лише його видозміну. Маніпулювання "китайським фактором" стало одним із засобів, які використовував американський уряд у своїх спробах не лише подолати послаблення власних

позицій у світі, але й стримати і максимально послабити позиції свого головного політичного опонента – СРСР.

У цілому, оцінюючи це маніпулювання з огляду на події кінця ХХ ст., можна стверджувати, що воно виявилось ефективним, ставши важливою запорукою перемоги США у холодній війні. Проте вже на початку 1970-х рр. ця тактика успішно створювала додаткові труднощі та перешкоди для СРСР у його прагненні зберегти й закріпити за собою статус провідного світового лідера, а отже опосередковано впливала не лише на міжнародні відносини, але і на посилення кризових явищ у самому СРСР.

1. Астафьев Г.В. США и Китай. – М., 1983.
2. Бажанов Е.П. Движущие силы политики США в отношении Китая. – М., 1982.
3. Богатуров А.Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945–1995). – М., 1997.
4. Власенко О.К. За мир без зброї. – К., 1979.
5. Гончар Б.М. Проблеми регіональних конфліктів в американських концепціях і політиці розрядки в першій половині 70-х років // Питання нової та новітньої історії. – 1994. – Вип. 40. – С. 20–28.
6. Кравченко І. Міжнародна розрядка – вимога часу. – К., 1976.
7. Место Китая в глобальной политике США / Отв. ред. В.П. Лукин. – М., 1987.
8. Мясников В.С. Китайский фактор и разрядка (с середины 1970-х годов) / Холодная война и политика разрядки: дискуссионные проблемы / Отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян : В 2 ч. – М., 2003. – Ч. 1.
9. Таран М.А. Відносини між США та КНР в епоху Ден Сяопіна: ідейно-теоретична й правова основа (1979–1990 рр.) // Східний світ, 2006. – № 2.
10. Федулова Н.Г. Эволюция политики США в азиатско-тихоокеанском регионе. 70 – 80-е годы : В 2 вып. – М., 1978.
11. Цветков Г.Н. СССР и США: отношения, влияющие на судьбы мира. – К., 1988.
12. Barnett, Doak A. Communist China and the Major Powers in East Asia. – Washington, 1977.
13. Carter K. Holy Maze. The Asian Dilemmas in US Foreign Policy. National Interests Versus Strategic Planning. – Armonk; N.-Y., 1989.
14. Chang G. H. Friends and Enemies. The United States, China and the Soviet Union. 1948 – 1972. – Stanford, 1990.
15. Clough Ralph N. East Asia and US Security. – Washington, 1975.
16. Coral Bell. The Diplomacy of Détente. The Kissinger Era. – N.-Y., 1977.
17. Dallek R. Nixon and Kissinger: Partners in Power. – N.-Y., 2007.
18. Gaddis J.L. We Now Know: Rethinking Cold War History. – Oxford; N.-Y., 1997.
19. Garthoff R.L. Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan. – Washington, 1985.
20. Gates R.L. From the Shadows: the Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War. – N.-Y., 1996.
21. Griffith W.E. Peking, Moscow and Beyond: the Sino-Soviet-American Triangle. – Washington, 1973.
22. Kissinger H.A. Diplomacy. – L., 1994.
23. Kissinger H.A. White House Years. – Boston; Toronto, 1979.
24. Lefebvre W. America, Russia and the Cold War, 1945-2000. – Boston, 2002.
25. Loth W. Overcoming the Cold War: A History of Détente, 1950-1991. – N.-Y., 2002.
26. MacMillan M. Nixon and Mao: The Week That Changed the World. – N.-Y., 2007.
27. NIE 11-72, April 1972, Soviet Foreign Policy and the Outlook for US-Soviet Relations. In: CIA's Analysis of the Soviet Union, 1947-1991. Center for the Study of Intelligence, CIA; Princeton Univ. Press, 2001. – P. 89, 90–91. – <http://www.cia.gov/csi/books/princeton/index.html>.
28. The Memoirs of Richard Nixon. – N.-Y., 1978.
29. Wilson R. The Neutralization of Southeast Asia. – N.-Y., 1975.
30. Young J.W. Cold War and Détente 1941–91. – L.; N.-Y., 1993.

Надійшла до редколегії 14.03.06

Л. Ругаль, асп.

ПОВЕРНЕННЯ ТВОРЧИХ СПІЛОК І МИСТЕЦЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВИЗВОЛЕНУ ТЕРИТОРІЮ УРСР

На основі архівних і друкованих матеріалів, періодичних видань досліджено основні аспекти відновлення діяльності творчих установ й організацій після звільнення України від німецьких окупантів у 1943–1945 рр.

On the basis of archives and published materials, and periodicals, the author studied the basic aspects of renewal of activity of creative institutions, and organizations at territory of Ukraine exempted from German occupants in the 1943–1945.

Культурна сфера є складовою громадсько-політичного життя і віддзеркалює перебіг суспільних процесів. Провідну роль у розвитку духовної культури будь-якого суспільства, від якої чи не найбільше залежить формування особистості, відігравала інтелігенція. У радянські часи мистецька інтелігенція України об'єднувалася і працювала у складі творчих організацій. Такі організації у свою чергу були централізовані й підпорядковувалися установам союзного значення. У період звільнення території України від німецьких загарбників і відбудови еко-

номіки творчі організації відіграли провідну роль у відновленні культурно-мистецького життя населення України.

Загальним питанням відбудови й відновлення економіки, соціальної сфери, освіти, культури приділялося багато уваги в радянській історіографії. Однак ці складні питання розглядалися схематично, спрощено й основна увага зосереджувалася на участі трудящих у відбудові економіки [11; 12]. Питання культури залишалися на другому плані. Хоча потрібно бути об'єктивними, тема відновлення науково-культурних установ висвітлювалася, але це більшою мірою стосувалося саме